

УДК 364.624-053.2+741

ДИТЯЧИЙ МАЛЮНОК: ХАРАКТЕРИСТИКА, МОЖЛИВОСТІ

Сорока Ольга Вікторівна
м.Тернопіль

Стаття присвячена вивченню дитячого малюнку. Встановлено, що для аналізу краще використовувати спонтанні малюнки, оскільки вони відрізняються більшим емоційним забарвленням. Визначено, що специфіка діагностики дитячих малюнків полягає в її гуманності по відношенню до дитини. Охарактеризовано стадії розвитку дитячого малюнку. Розкрито головні принципи, яких необхідно дотримуватися при аналізі малюнків. Розглянуто опорні елементи при роботі з малюнками. Представлено модель аналізу дитячих малюнків Дж. Остер і П. Гоул, що сприяє нормальному розвитку й особистісному зростанню дитини.

Ключові слова: дитячий малюнок, інтерпретація, діагностика, спонтанні малюнки.

Проблема ефективної корекційної роботи з дітьми, які мають проблеми в емоційній сфері в сучасному суспільстві не заперечена. Зростаючий науково-технічний прогрес, постійна зайнятість батьків, негативний вплив природних факторів зовнішнього середовища відзначаються на зростанні дитячої агресивності, тривожності, певних страхів тощо.

Художня діяльність дітей здавна привертала увагу дослідників як можливий метод вивчення внутрішнього стану дитини, її здатність відображати світ внутрішніх переживань.

Використання малюнків у психодіагностиці останнім часом стало досить поширеним, однак психологічний сенс того, чим є дитячий малюнок, поки ще недостатньо досліджений. Аналізуючи малюнки, можна зрозуміти, чому саме той чи інший образ впливає на дитину так сильно, домінуючи в її свідомості. Окрім цього, малюнок дозволяє краще пізнати психологію дітей, яка цікава тоді, коли маленька людина розвивається і хоче досягнути певних результатів у житті.

Дослідженнями дитячого малюнку займалися С. Бах, Г. Кершенштейнер, Л. Лебедева, О. Потьомкіна, К. Потьомкіна, Г. М. Ферс, Й. Якобі та інші.

Аналіз малюнка в якості методу психологічного дослідження бере свій початок у першій чверті ХХ століття. У 1913 році Е. Торндайком була проведена робота щодо класифікації малюнків і їх якісної оцінки. У 1921 році К. Барт склав кількісну шкалу для оцінки малюнка чоловічої фігури, виконаного дітьми від 3 до 14 років. У роботі Ф. Гудинаф у 1926 році був використаний тест «Намалюй людину». У 1948 р. Дж. Бук розробив тест «Будинок – дерево – людина». У 1949 році була опублікована робота К. Коха, що містила ретельний аналіз, заснований на зіставленні та комбінуванні ознак малюнка. Кількість публікацій щодо аналізу малюнків за останні роки значно зросла. Багато відомостей про малюнки можна дізнатися з робіт В. Бехтерева [1], Л. Лебедевої [3], С. Рубінштейн [7], О. Потьомкіної [6] та інших.

Наукове вивчення малюнка почалося з кінця ХІХ століття з

робіт К. Річі, Ж. Рума, А. Кларка, М. Ліндстрома, Г. Кершенштейнера, Е. Кнудсена та інших.

Мета дослідження – розкрити можливості дитячого малюнка як психологічного феномену, продукту психічної діяльності людини.

Малювання як художнє самовираження настільки відкрито і щиро розповідає про світ тонкої реальності особистості, що об'єктом може бути названо невербальною свіддвою автора [3, с.14].

Спонтанна образотворча діяльність супроводжується терапевтичними ефектами (психологічним, емоційним, релаксацийним, психопрофілактичним, соціально-комунікативним тощо) [3].

Малюнок – це зображення, виконане від руки за допомогою графічних засобів (контурної лінії, штриха, плями або їх різних поєднань), і є потужним засобом пізнання дійсності.

На думку О.Потьомкіної і К.Потьомкіної, «малюнок – це одне з найважливіших джерел знань про психіку людини, за допомогою якого можна визначити якісну та кількісну інформацію, валідизувати її та успішно використовувати в практиці психодіагностичного обстеження» [6, с.93].

Насьогодні малюнок міцно увійшов у практику психологічної діагностики та корекції і став одним із найбільш поширених об'єктів психологічного аналізу. Однією з переваг дитячого малюнка є те, що малюнкові тести можуть бути застосовані в широкому спектрі практичних завдань: діагностичних, навчальних, корекційних, терапевтичних тощо.

«У малюнках дивовижно переплітається інформація, джерелами якої є як відкриті, так і глибинні шари людської душі» [2, с.5].

Згідно К. Махвер [4], будь-який дитячий малюнок є проєктивним стосовно внутрішнього психічного стану особистості.

Для аналізу краще використовувати спонтанні малюнки, оскільки вони містять примітивний, «сирий» матеріал, індикатор несвідомого. Саме ці малюнки відрізняються більшим емоційним забарвленням, оскільки естетичні міркування менш важливі, ніж сила активованих елементів несвідомого.

Й. Якобі розглядає спонтанні малюнки як результат «несвідомого пошуку і вибору образотворчих елементів при збереженні мотиву» [8, с. 34]. Вона притримується точки зору, що спонтанні малюнки мають цінність тільки в тих випадках, коли вони є спонтанними проявами внутрішніх процесів або виникаючих образів.

У дослідженні онтогенезу дитячого малюнка вченими [6] було встановлено, що процес розвитку дитячої образотворчої діяльності проходить низку стадій, які по-різному висвітлені авторами. Аналіз їх робіт дозволяють виділити основні стадії малюнка.

1 стадія позбавлених сенсу штрихів (2-3 роки) – характеризується тим, що дитина, наслідуючи дорослого, малює на папері безглузді карлючки. Вона не намагається зобразити щось конкретне, її малюнки – це результат маніпуляцій з новими предме-

тами і наслідування дій дорослих.

2 стадія примітивних зображень (3-4 роки) – схожа на першу. На цій стадії дитина прагне виразити на папері якийсь образ, але без допомоги самого «художника» сторонній спостерігач не в змозі визначити сенс намальованого. Окремі частини зображуються окремо, іноді вони навіть не приєднуються один до одного. Ці фігури ще дуже нерівні, але діти починають розуміти важливий факт: за допомогою ліній можна створювати зображення.

3 стадія схематичних зображень (з 4 до 6-7 років) – найдовший період. На стадії схематичного зображення діти часто малюють фігурки людини. Ці чоловічки представляють собою зображення-схеми. Важливо відзначити, що частини обличчя дитина починає малювати досить рано. У «головоногів» є очі, рот і натяк на ніс. Вуха та брови з'являються пізніше. Одяг на початку зображується у вигляді гудзиків і лише в кінці дошкільного віку – більш детально.

На цій стадії відбуваються сильні зміни в розвитку дитини, розвивається фантазія, ускладнюються уявлення. Дитина вже в змозі виконати розповідь в образах, яка може бути зрозуміла дорослим.

4 стадія правдоподібних зображень (з 7 до 9-12 років) характеризується поступовою відмовою від схематичних зображень і спробами відтворити дійсний вигляд предметів. Так, на малюнку людини ноги набувають деякий вигин, руки тримають якийсь предмет, на голові вже є волосся, шия значно менша, людина зображується в одязі.

Іноді дитина повертається на попередню стадію, малюючи деякі частини предметів схематично. Цей перехідний щабель у розвитку дитячого малюнку зазвичай називають полусхемою.

Оволодіння стадією правдоподібних зображень неможливо без навчання. Індивідуальні здібності до малювання виявляються більш чітко. Спроби опанувати цю стадію спостерігаються практично у всіх дітей, проте, вона стає доступною далеко не всім. Для цього потрібні або художні здібності, які дозволяють швидко навчитися, або терпляче оволодіння навичками малювання.

Крім того в цій стадії можна помітити ще одну важливу особливість у розвитку художніх здібностей – наслідування. Відбувається вибір – кого наслідувати, у кого вчитися, що переймати. Саме на цій стадії здійснюється освоєння світу художніми засобами зображення.

5 стадія правильних зображень. Зображення предметів значною мірою втрачають свою «дитячість», тобто ті особливості, які властиві саме дитячим малюнкам: контурність, прозорість тощо, на них з'являються об'єми, світлотіні, перспектива.

На цій стадії проявляється графічна культура людини, що є

необхідною умовою для оволодіння професійною майстерністю в самих різних видах діяльності. Також здійснюється естетичне самовираження, розкривається художня фантазія, сила уяви, реалізуються творчі задуми.

Аналіз малюнків не тільки розширює діагностичні можливості, але й сприяє більш глибокому розумінню душевного стану дитини, її бачення світу і соціальної орієнтації. При цьому необхідно спиратися на систему значень і асоціацій самого автора, використовуючи при цьому різноманітні мовні стратегії, особливості його міміки, рухів, емоційних реакцій.

Специфіка діагностики дитячих малюнків полягає в її гуманності по відношенню до дитини. Діагностичний і власне терапевтичний процеси протікають одночасно у процесі захоплюючої спонтанної творчості.

Ф. Грег визначив головні принципи, яких необхідно дотримуватися при аналізі малюнків [2]:

1) слід запам'ятовувати найперше враження від малюнка. Не потрібно відразу приступати до інтерпретації, краще зосередитися на своїх відчуттях. Спочатку – чуттєве сприйняття, потім – інтерпретація;

2) аналітик має стати дослідником. Несвідоме по-різному подає свій «голос» у різних малюнках і його прояв у кожному окремому малюнку вимагає неупередженого аналізу. Для цього варто звернути увагу, які матеріали були використані для створення малюнка, які розміри використаного паперу по відношенню до розміру самого малюнка. Якщо вони не відповідають один одному, це може говорити про порушення душевної рівноваги.

У деяких випадках не менш важливим є розташування малюнка на папері. Горизонтально розташовані малюнки несуть в собі елементи розповіді, у той час як вертикальні можна розглядати як декларацію.

Пріоритетність опорних елементів малюнка (колір, обриси, напрямок, рух, розміщення, відсутні елементи) – це один фактор, що сприяє формуванню неупередженого погляду на малюнок;

3) синтез інформації, отриманої на основі вивчення окремих складових, і зведення цієї інформації в єдине ціле.

При аналізі та інтерпретації дитячих малюнків потрібно спиратися на окремі опорні елементи, виділені Ф. Грегом, при аналізі малюнків своїх пацієнтів (таблиця 1).

Ф. Грег відзначає, що опорні елементи – не мета, а лише показники можливого шляху; вони визначають напрямок, забезпечують фокус, вони всього лише гнучкі аналітичні інструменти, а не жорстко задані рамки керівництва [2, с. 48]. При цьому вчений наголошує, що опорні елементи можна враховувати, але не потрібно ні в якому разі не робити остаточних висновків.

Таблиця 1

Характеристика опорних елементів при аналізі малюнків

Опорні елементи	Характеристика
Яке відчуття передає малюнок?	Малюнок завжди передає певний настрій. Дуже важливо вловити саме перше, спонтанне враження і, якщо це можливо, постаратися виразити його одним словом, наприклад, «щастя», «сум», «страх» тощо. Можна також запитати дитину, що вона відчувала, малюючи картинку, або що вона відчуває, дивлячись на малюнок
Бар'єри	Зверніть увагу на те, де на малюнку є бар'єри, це може бути людина, рослина, дерево або якийсь неживий об'єкт, наприклад стіна, машина, стілець або двері. Вони допоможуть виявити усвідомлювані або несвідомі перешкоди, які існують між зображеннями на малюнку
«Чого не вистачає»	Відсутні елементи або пропущені об'єкти можуть мати важливе значення для дитини. Ці елементи як правило, символізують або вказують на те, чого їй бракує у житті
«Що розташовано в центрі»	Те, що намальовано в центрі, часто вказує на суть проблеми або те, що для дитини є важливим
Розмір	Важливе значення мають розміри і пропорції зображених предметів і людей. Як правило, перебільшені фігури покликані підсилити, а надмірно маленькі – принизити
Спотворення форми	Доволі часто якась частина фігури або предмета буває зображена зі спотворенням пропорцій. Це може символізувати проблемну область
Об'єкти, що повторюються	На малюнках предмети можуть часто повторюватися. У багатьох випадках це має важливе значення, оскільки може мати відношення до одиниць відліку часу чи подій, що мають значення в минулому, сьогоденні або майбутньому
Перспектива	Зверніть увагу на те, в якій перспективі виконаний малюнок. Поєднання декількох видів перспектив на одному малюнку може мати відношення до наявності суперечностей у житті автора
Розміщення біля краю аркуша	Деякі малюнки зображують фігури або об'єкти, розміщені уздовж аркуша так, що вони начебто виходять за межі паперу і намальовані лише частково. Край листа можна розцінювати як свого роду кордон. Це метод, що дає можливість одночасно і бути присутнім, і в той же час, перебувати осторонь

Інкапсуляція	Створення оболонки навколо персонажів малюнка передбачає відгородження, необхідність зобразити навколо них якісь межі, щоб відокремитися від оточуючих. Оскільки дитина створює навколо себе захисну оболонку, постає питання, чого вона боїться, для чого їй потрібна ця оболонка, або які зовнішні події формують цю оболонку
Продовження руки	Продовженням руки є пристрій, намальований у руці персонажа. Цим доповненням може бути ложка, палиця – будь-який предмет, що дає людині більшу владу над навколишньою дійсністю. Продовження руки означає, що дитина або вважає, що вона має цю владу, або бажає її отримати
Зворотний бік малюнка	Коли для малювання використовується оборотна сторона паперу, необхідно визначити, хто або що зображено на звороті, оскільки це може бути симптомом конфлікту. Потрібно з'ясувати, чому персонаж або об'єкт не може бути намальований на лицьовій стороні, як весь малюнок
Підкреслення	Підкреслення фігури на малюнку може означати нестійке, невпевнене становище дитини в житті
Стирання	Стирання часто вказує на наявність конфлікту, а намальований заново об'єкт символізує щось із реального життя. Якщо стерте гумкою було намальовано заново в покращеному вигляді, то, швидше за все, поліпшення дійсно має місце і в житті. І навпаки, якщо після стирання нова версія малюнка вийшла гірше, то і в житті проблеми могли бути невирішеними
Підписи на малюнках	Написані на малюнку слова потребують особливої уваги. Слова покликані внести ясність і зменшити можливість неправильної інтерпретації малюнка
Лінія вздовж верхньої частини аркуша	Горизонтальна лінія у верхній частині аркуша, що зображає небо, може позначати щось, що психологічно тяжіє над дитиною
Прозорість	Прозорість дозволяє дивитися крізь якусь перепону і бачити те, що знаходиться всередині, наприклад, крізь прозору стіну, за якою можна побачити стіл, лампу, стільці тощо. Це цілком нормально для дитячих малюнків
Колір	Вибір певного кольору на малюнку може означати наявність рівноваги у житті дитини. Колір вказує на важливість тих чи інших психологічних та фізичних явищ. Займаючись визначенням значення кольору, надійніше всього звернутися до природи. Наприклад, зелений колір рослин і трави свідчить про потужний потенціал росту і розвитку. Яскраво-жовтий колір сонця може відображати світло і тепло

Окрім врахування перелічених опорних елементів необхідно провести обговорення намальованого з самими дітьми. Цікавою, на нашу думку, є модель аналізу дитячих малюнків Дж. Остер і П. Гоул [5]. Розглянемо її детальніше.

1) Арт-терапевт просить дитину описати малюнок так, ніби малюнком є вона сама, з використанням слова «Я». Наприклад: «Я – малюнок, на всій моїй поверхні розташовані червоні лінії, а в середині знаходиться блакитний квадрат».

2) Вибираються специфічні предмети на малюнку для того, щоб дитина їх ідентифікувала з чим-небудь: «Будь блакитним квадратом і опиши себе: на що ти схожий, які твої дії тощо».

3) За необхідності ставлять дитині запитання, щоб полегшити їй виконання завдання: «Що ти робиш?», «Хто тобі ближчий за всіх?». Ці питання допомагають входити в малюнок разом з дитиною і відкривають різні шляхи встановлення стосунків і реалізації терапевтичного процесу. На цьому етапі досягаються подальша концентрація уваги дитини й загострення усвідомлення шляхом виділення і детального розгляду однієї або декількох частин малюнка. Дитина спонукає до максимально поглибленої роботи із специфічною частиною малюнка, особливо якщо у неї досить енергії і натхнення. Тут часто допомагають запитання: «Куди вона йде?»; «Про що думає це коло?»; «Що вона збирається робити?»; «Що станеться з цим?» тощо. Якщо дитина говорить «Я не знаю», не відступайте, перейдіть до іншої частини малюнка, поставте інше запитання, дайте свою відповідь і запитайте дитину, правильно це або ні.

4) Дитині пропонується вести діалог між двома частинами її малюнка, двома дотичними або протилежними крапками (такими, як дорога й автомобіль, або лінія навколо квадрата, або щасливий і сумний бік образу).

5) Арт-терапевт просить дитину звернути увагу на кольори. Даючи свої пропозиції, як намалювати малюнок, поки дитина сидить із закритими очима, їй можна запропонувати замислитися над таким: «Подумай про кольори, які ти будеш використовувати. Що ти маєш на увазі під яскравими кольорами? Що для тебе означають темні кольори? Чи будеш ти використовувати яскраві або пастельні кольори, світлі або темні тони?» Питання будуються так, щоб дитина усвідомлювала, наскільки це можливо, що саме вона це зробила, навіть якщо вона не хоче розмовляти про це.

6) Арт-терапевт працює над ідентифікацією, допомагаючи дитині «віднести до себе те, що вона говорить, описуючи малюнок або його частини. Можна запитати дитину: «Ти коли-небудь відчував що-небудь подібне?», «Ти коли-небудь робиш це?». Подібні запитання можна ставити в найрізноманітнішій формі. Але

необхідно задавати їх дуже обережно й м'яко.

7) Діти не завжди чітко уявляють собі своє життя, власні почуття й переживання. Іноді вони стримують себе й дуже бояться виразити їх, іноді вони просто не готові до цього. Діти виражають те, в чому вони відчувають потребу, те, чого вони хочуть, але у своїй власній манері.

8) На цьому етапі малюнок відкладається й опрацьовуються реальні життєві ситуації або оповідання, що впливають з малюнка. Іноді ситуація з'ясується дуже швидко за допомогою прямого запитання, наприклад, «Це стосується твого життя?», а іноді в дитині виникають спонтанні асоціації, пов'язані з якими-небудь подіями її життя. Іноді, якщо дитина несподівано замовкає або змінюється на обличчі, можна запитати: «Що сталось?». І дитина починає розповідати про які-небудь події свого теперішнього життя або про своє минуле. А іноді просто відповідає: «Нічого».

9) Арт-терапевт з'ясовує, чи немає пропусків або порожніх місць на малюнках і звертає особливу увагу на це.

10) Арт-терапевт зупиняється на тих речах, які для дитини виходять на перший план. При цьому необхідно виявляти цікавість і наполегливість.

11) Перш ніж перейти до складніших і неприємних розділів, рекомендується працювати з тим, що дитині легше і приємніше. Тому що, якщо починати розмовляти з дітьми про приємні речі, вони стають відвертими. Деяким маленьким пацієнтам важче поділитися своїми проблемами до того, як вони почнуть виражати позитивні емоції. Іноді діти, які відчувають гнів, злість, мають потребу дати їм вихід перед тим, як вони виявлять позитивні емоції.

12) Здійснюються спостереження за зовнішніми проявами поведінки: особливостями відтінку голосу дитини, положенням її тіла, виразом обличчя, жестами, диханням, паузами. Мовчання може означати контроль, обдумування, пригадування, тривогу, страх або усвідомлення чого-небудь. Можна використовувати ці ознаки в наступній роботі [5].

Складовою частиною представленої моделі є сприяння нормального розвитку й особистісному зростанню дитини.

При інтерпретації дитячих малюнків важлива надзвичайна обережність, оскільки результати дозволяють тільки зорієнтуватися в особливостях індивідуальних проявів дитини, у зв'язку з чим вважаються неточними, з високим ступенем суб'єктивності інтерпретацій і низькою надійністю в порівнянні зі стандартизованими методами психологічного дослідження особистості. Саме тому проєктивні графічні тести необхідно використовувати в комплексі з іншими допоміжними методами.

Література та джерела

1. Бехтерев В. М. Первоначальная эволюция детского рисунка в объективном изучении / В. М. Бехтерева. – СПб., 1910. – 50 с.
2. Грегг М. Ферс Тайный мир рисунка. Исцеление через искусство / Грегг М. Ферс. – СПб. : Деметра, 2003. – 176 с.
3. Лебедева Л. Д., Никонорова Ю. В., Тараканова Н. А. Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии / Л. Д. Лебедева, Ю. В. Никонорова, Н. А. Тараканова. – 4-е изд. – СПб. : Речь, 2010. – 336 с.
4. Маховер К. Проективный рисунок человека: [методика клинической диагностики личности] / Карен Маховер. – М. : Смысл, 1996. – 158 с.
5. Остер Дж., Гоул П. Рисунок в психотерапии: методическое пособие / Дж. Остер, П. Гоул. – М. : Маркетинг, 2005. – 184 с.
6. Потемкина О. Ф., Потемкина Е. В. Психологический анализ рисунка и текста / О. Ф. Потемкина, Е. В. Потемкина. – СПб. : Речь, 2006. – 524 с.
7. Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии / С. Я. Рубинштейн. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 448 с.
8. Jacobi Jolande. Von Bilderreich der Seele. Weg und Umwege zu Sich Selbst, Switzerland: Walter-Verlag AG Olten, 1969.

Статья посвящена изучению детского рисунка. Установлено, что для анализа лучше использовать спонтанные рисунки, поскольку они отличаются большей эмоциональной окраской. Определено, что специфика диагностики детских рисунков заключается в ее гуманности по отношению к ребенку. Охарактеризованы стадии развития детского рисунка. Раскрыты главные принципы, которые необходимо соблюдать при анализе рисунков. Рассмотрены опорные элементы при работе с рисунками. Представлена модель анализа детских рисунков Дж. Остер и П. Гоул, которая способствует нормальному развитию и личностному росту ребенка.

Ключевые слова: детский рисунок, интерпретация, диагностика, спонтанные рисунки.

The article is dedicated to the study of child drawings. It is better to use spontaneous drawings for analysis because they differ by their emotional coloring. The diagnostic's of specificity of child drawings is in its humanity concerning to a child. The stages of child development have been characterized. The main principals which must be kept to analyze the drawings have been disclosed. The reference elements to work with drawings have been considered. J. Oster's and P. Gaul's model of childish drawings' analysis has been presented, which furthers the normal development and personality's development of a child.

Key words: childish drawing, interpretation, diagnostic, spontaneous drawings.